JZ Joost Zwagerman Essayprijs

Grondgedachten

Joep Christenhusz

1.

Een stukje natuur ter grootte van een krant, meer is het niet: de Hoorneboegse Heide ten zuiden van Hilversum. We komen hier vaak, in dit landschap van heidestruiken, plukjes witte berken en grove dennen. Het was hier, op een van deze wandelpaden, dat jij je eerste stappen zette achter een loopwagentje dat met zijn houten wieltjes steeds vastliep in het fijne steenslag. Het was daar, in die grindkuil, dat we samen naar piratenschatten zochten, dat jij met een stok de muntstukken opgroef die ik even ervoor had weggemoffeld onder een laagje zand. In de bosrand verderop struinde je rond als superheld: als 'Pizza Turtle', Hulk en 'Spider-Loek'.

Het is hier dat we nu in de gloeiende julizon over het stoffige pad omhoog fietsen. Heuvel is het woord niet, meer een glooiing. Niettemin: een kuitenbijter. Wie als eerste bovenkomt, Pogačar of Vingegaard, krijgt een ijsje bij de cafetaria van het nabijgelegen vliegveld. De nummer twee vanzelfsprekend ook.

'Papa?' klinkt het, net als ik aanstalten maak om op de pedalen te gaan staan, 'kunnen we niet iets anders gaan doen?'

'Eh, we kunnen straks doorfietsen naar de speeltuin?'

Een zucht. 'Sorry hoor, maar dat is echt voor baby's. Mag ik niet gewoon gaan gamen bij T.?'

2.

De kuitenbijter is het restant van een stuwwal die werd opgeworpen in de voorlaatste ijstijd, het Saalien, zo'n 150.000 jaar geleden (ik heb dit opgezocht). Als ik me probeer voor te stellen hoe het er hier destijds uitzag, begint in mijn hoofd onwillekeurig een timelapse te

lopen. Ik zie dag en nacht samenvloeien tot een permanente schemertoestand. Ik zie een flakkerend waas, waarin groen-, geel- en bruintinten elkaar afwisselen in stroboscopisch voorbijrazende seizoenen. Ik zie poelen die verschrompelen, vennen die inklinken tot kuilen vol stuifzand. Ik zie een bos dat dunner wordt, als haar op een oude schedel, tot er niets anders rest dan een schrale toendra.

Ondertussen klinkt in de verte een vervaarlijk gerommel. Krakend ijs. Knarsend gesteente. Aan de horizon verschijnt een muur. Een grijs-witte massa die hopen aarde traag maar onafwendbaar voor zich uit drijft. Golf na golf stollen keien, kiezels en zand tot landruggen en wallen, tot de schreven van een landschapstaal.

3.

Het is op een juni-avond dat ik haar voor het eerst zie. Kijk, daar loopt ze, bovenop de overblijfselen van de stuwwal, tussen de middelhoge bremstruiken die haar niet lijken te deren. Van een afstandje steekt haar silhouet donker af tegen de schemerende hemel, maar naarmate ze dichterbij komt, laten zich steeds meer details onderscheiden. Donkere rok. Ruw geweven hemd. Lokken rossig haar die tevoorschijn krullen vanonder een linnen kapmuts. Nog even, en ik zou haar aan kunnen raken.

Niet dat ik bedoel dat ik haar echt zie lopen. Ik ben niet gek. Maar op deze grond, met zijn reliëf van oude akkers, waarop steen- en bronstijdboeren hun tarwe en gerst verbouwden, kan ik me haar met open ogen voorstellen. Hoe zou ze hebben geheten? Hoe oud zou ze zijn geworden? Rusten haar beenderen wellicht in een van de grafheuvels verderop?

4.

Ik moet een jaar of veertien zijn geweest toen ik een kleine televisie op mijn kamer kreeg. Het merk weet ik nog: een Sanyo. Omdat de afstandsbediening het liet afweten, en mijn puberbrein de drie meter tussen bed en televisie te groot vond om steeds handmatig naar een ander kanaal te zappen, stond het toestel meestal afgestemd op Discovery Channel. Een van mijn favoriete programma's werd *Time Team*, gepresenteerd door Tony Robinson, ook wel bekend als de schlemielige Baldrick uit *Blackadder*.

Het format: per aflevering deed een groepje uiterst Britse archeologen drie dagen onderzoek op een belangwekkende locatie. Ik herinner me onder meer een bronstijdnederzetting nabij Loch Migdale, Schotland. Een steeds omvangrijker blijkende Romeinse villa in Gloucestershire. Een Angelsaksisch dorp in Sutton-Courtenay.

De aanpak was in grote lijnen steeds dezelfde. Om te beginnen een helikoptervlucht

boven het terrein om opvallende hoogteverschillen en vegetatiepatronen in kaart te brengen. Gevolgd door een geofysisch bodemonderzoek door John 'GeoFizz' Gater. Waar Gaters magnetometers sporen van bebouwing aantroffen, werden sleuven gegraven. Enter: Mike Aston (steevast in dezelfde bontgekleurde wollen trui) en Phil Harding (groezelige vilthoed, sliertig lang haar, onverstaanbaar Wiltshire-accent) die met hun troffels aardlagen afspeurden en allerhande voorwerpen uit de grond visten: overblijfselen van muren, scherven keramiek, bronzen vleugelbijlen, munten, een haarkam van schapenbot.

De gedachte die Tony, John, Mick en Phil mij gedurende mijn tienerjaren stevig in het hoofd prentten was deze: met een beetje oefening laat een landschap zich lezen. Als een bodemboek.

5.

Late herfst. Het is opvallend zacht voor de tijd van het jaar. Toch is het al weken grijs. Zo grijs dat we ook overdag de lampen aan hebben. We begonnen ons al af te vragen of het buiten ooit nog licht zou worden. Echt licht, niet die voortdurende halfschemer.

Vandaag is de hemel dan eindelijk blauw. Met onze ogen onwennig knipperend wagen we ons in de zon. Normaal ben ik het die bij het wandelen een meter of tien voor jou en je moeder uitloopt. Een mannengewoonte, schijnt, ik weet ook niet waarom.

Deze keer ben ik degene die treuzelt. Ik maak foto's met mijn telefoon. Van mossen, korstmossen, van een oranjegele paddenstoel. Een app zoekt vervolgens voor me uit om welke soort het gaat.

'Pa-pa, kom je nou?'

'Wacht even', maar je komt al op me afgerend.

'Wat doe je?'

'Ik maak een foto.'

'Ja duh... Maar waarom?'

'Omdat ik wil weten hoe deze paddenstoel heet.'

'Boeien. Hij is toch ook mooi zonder woorden?'

6.

Ik geef toe: de metafoor van het bodemboek heb ik geleend, in aanzet althans. In zijn essay *Palimpsest: Ground and Page* trekt de Britse antropoloog Tim Ingold een soortgelijke analogie als hij de grond waarop een landschap zich ontvouwt vergelijkt met een bladzijde.

Ingold onderbouwt zijn redenering met een korte etymologische excursie. Het

Engelse woord *page*, stelt hij, stamt af van het Latijnse *pagus* dat zoveel als ‘landelijke omgeving’ betekent. ‘Een uitgestrekt gecultiveerd gebied van velden dat uitnodigt tot een wandeling’, noteert hij. Je kunt je er zonder veel moeite de Hoorneboegse Heide bij voorstellen. Rond het begin van de jaartelling moet ook dit landschap de aanblik hebben geboden van een lappendeken van velden. Van kleine, min of meer rechthoekige ‘raatakkers’, gescheiden door wallen en paden, doorsneden door plukjes bos en hier en daar een woonstalhuis.

De oorspronkelijke bewoners van de *pagus*, schrijft Ingold, waren boeren: *peasant*s, eveneens een etymologische afgeleide. Ik stel ze mij voor in ruw geweven wollen kleding, met krullend rossig haar dat al dan niet onder een linnen kapmuts uit piept. Ingolds punt is dit: toen deze boeren het land bewerkten, lieten zij sporen na. Open plekken waar hun bijlen bomen velden. Voren waar hun ploegen de bodem omwoelden. Wallen en heuveltjes waar hun scheppen en spaden omheiningen opwierpen.

Kijk nu eens door je oogharen naar dit landschap. Zie je het? Wat Ingold probeert te zeggen, is dat deze boeren het land niet alleen bewerkten maar in zekere zin ook beschreven. Dat de groeven, kuilen, hopen en heuvels die zij in en op de bodem achterlieten, zich met een beetje fantasie laten lezen. Als tekens, als letters, zodat *pagus* kon verbasteren tot *page* en grond tot bladzijde werd.

7.

Als dit heidelandschap zich laat lezen, wie beschreef het dan? Waren het louter de bronstijdboeren met hun gereedschappen, met hun grafheuvels die hier nog altijd opbollen als de puntmarkeringen van een reusachtig brailleschrift? Of kent dit bodemboek meerdere auteurs? Ik denk aan middeleeuwse kooplieden, op weg van Utrecht naar het Muiderslot, die met de wielen van hun ossenwagens diepe karrensporen achterlieten. Ik denk aan het legioen wandelaars, aan het peloton mountainbikers en wielrenners dat hier nu, honderden jaren later, in de weekends hetzelfde doet: de paden steeds een stukje dieper uitslijten. Ik denk aan geliefden die hun initialen in de bast van bomen kerven. Aan die ene beuk: ‘J hartje B, 2007’. Na bijna twintig jaar is de boodschap zoveel groter gegroeid, al zijn de randen minder scherp. Ik denk aan Duitse soldaten die hier aan het begin van de oorlog een tankgracht groeven die nooit volledig werd gedempt. Inmiddels tieren de braamstruiken er welig.

8.

Over bramen gesproken: is het enkel de mens die hier schrijft? Ik herinner me een avond in

mei, een jaar of wat geleden. Vlakbij de tankgracht hing een braamtak over het pad gebogen, wiegend in de bries. Bij elke vlaag grifte de zwiepende punt een nieuwe lijn in het mulle zand, als een eindeloos herhaalde handtekening.

9.

Januari. Kleine voetstappen in de sneeuw verraden de schuilplaats waar Spider-Loek zich heeft verschanst. In een groepje sparren hang je ondersteboven aan een van de brede takken. Doodstil. Geduldig wachtend tot je *spider sense* je vertelt dat je prooi dicht genoeg genaderd is om zich te laten vangen in het spinrag dat onzichtbaar uit je polsen zal schieten.

Ieder moment kun je nu tevoorschijn springen, onder het uitslaan van luide kreten: 'Wha! Swiesj! Jij bent nu af, je kunt je niet meer bewegen.' Zoals gewoonlijk zal ik aan de grond genageld blijven staan, met gesloten mond wat onmachtig gemompel voortbrengend.

Zo niet deze keer. Tot op een paar voetstappen ben ik het groepje sparren genaderd, maar alles blijft stil. Als ik om een van de stammen kijk, zie ik je op je hurken bij een vermolmde boomtak zitten. 'Papa, wat staat hier?' Onder je wijzende vinger kronkelen in het rotte hout de vraatsporen van een schorskever: *Ips typographicus*. 'Letterzetter' in de volksmond.

10.

Het Latijnse woord *scribere*, waarvan ons 'schrijven' is afgeleid, betekende oorspronkelijk zoveel als 'krassen', 'kerven' of 'griffen'. Pas later zou het naar het schrijven van taal, van woorden gaan verwijzen. Gedachte-experiment: zou die etymologische volgorde zich ook laten omkeren? Zou het, met andere woorden, zo kunnen dat er sprake is van schrijven, daar waar oppervlakken worden bekrast, gekerfd, of gegrift? Wellicht geen schrift van letters, komma's en punten, maar niettemin van tekens. Dat wil zeggen: sporen, achtergelaten door mens en niet-mens. Genesteld in opeengestapelde bodemlagen, in de relicten die daarin besloten liggen. Geperst in zand of sneeuw. Geschraapt in steen, in bast, in het levende hout daaronder. Gestolde flarden verleden die zich uitstrekken in latere tijden.

En als landschappen een materieel soort tekst belichamen, volgt daar dan uit dat zij niet slechts de coulissen zijn waarin onze menselijke verhalen zich voltrekken, maar dat onze wederwaardigheden kleine nevenlijntjes zijn in het veel grotere plot van de meer-dan-menselijke wereld? Achtergrond wordt voorgrond, zeg maar.

11.

Het is juli. Er is al weken geen regen van betekenis gevallen. Onder de zoveelste hittegolf zijn de gebruikelijke groen- en paarstinten verdord tot geel en bruin. De bosrand biedt de aanblik van september. Een perceel sparren laat takken en naalden vallen: door het nijpende gebrek aan water maken de bomen onvoldoende hars aan, waardoor de hongerige larven van de letterzetter vrij spel hebben in het spinthout. Hun zwierige vraatgangen blijken een dodelijk schoonschrift. Steeds vaker vraag ik mij af wat dit alles te betekenen heeft voor het verhaal dat jij nog moet gaan schrijven.

12.

Hoe noem je zo'n woekering van schrift (menselijk en meer-dan-menselijk), zo'n opeenstapeling van tekens en tekenen aan de wand? In zijn voornoemde essay treft Tim Ingold de vergelijking met een palimpsest: een stuk perkament dat vanwege de kostbaarheid van het materiaal keer op keer werd hergebruikt. Tussen schrijfrondes in werd het oppervlak grondig schoon geschraapt, maar inkt en penafdrukken lieten zich maar zelden volledig uitwissen. Het resultaat was een pagina waarop oudere tekstlagen door de nieuwe heen bleven schemeren.

Wie inzoomt op een palimpsest ziet iets wonderlijks, namelijk een vlak dat tegelijkertijd een diepte is, achtergrond en voorgrond ineen. Een structuur van lagen, van flarden en fragmenten, waarin verschillende tijdslijnen kriskras door elkaar aan de oppervlakte komen. Soms in hele, min of meer afgeronde paragrafen, soms in losse gedachten of zinnen.

13.

De kleine Sanyo is inmiddels vervangen door een toestel van groter formaat, al laat de afstandsbediening nog altijd te wensen over. Met mijn stampvolle midlife-brein kom ik er maar niet aan toe om de batterijen tijdig te vervangen. Wat ook niet helpt is dat jij, een peuter nog, het ding eens vrolijk ter hand nam bij het hamertje-tikken.

Het Time Team, de originele bezetting althans, viel ondertussen uit elkaar. Er kwamen nieuwe archeologie-programma's. Vaak al even *quintessentially British*. Onlangs keek ik met je moeder naar een aflevering van *Digging for Britain*. Iets met een scheepswrak aan de zuidkust van Kent, dat op het eerste oog uit de Tudor-periode leek te stammen.

Om de vondst precies te kunnen dateren, toog presentator Alice Roberts met een verzameling houtsamples naar dendrochronoloog Robert Howards. We zagen Howards, gezeten achter een imposante microscoop, geduldig uitleggen hoe de jaarringen van bomen

het verhaal van voorbije seizoenen vertellen. Het zwellen van het hout tijdens de lente en de zomer, het indikken tijdens de herfst en de winter, brede ringen in de goede jaren, smalle in de barre: eigenlijk is het een soort streepjescode. Dankzij vergelijking met zorgvuldig opgebouwde jaarringarchieven, die inmiddels terugvoeren tot de steentijd, laat hout zich heel precies dateren. Geen bodem- maar een ringboek.

Een scène later wierp ook presentator Roberts een blik door de microscoop. Al kijkend vroeg ze zich af wat dit cirkelschrift nog meer zou onthullen als we het nauwkeuriger konden lezen. Hoeveel het had geregend op een willekeurige dag in maart? Hoe hard het had gewaaid tijdens een voorjaarsstorm in april? Hoe fel de zon had geschenen op een warme julidag?

De eik waarvan het onderzochte hout afkomstig was, werd circa tachtig jaar oud. Hij werd na een laatste overvloedige zomer (brede ring) geveld in 1564.

14.

Iedere ochtend klimt hetzelfde jongetje steevast een halfuur te vroeg bij ons in bed. Onmiskenbaar jij, met je pluizige haren, met je nog opgepufte oogleden rond het indringende blauw. En toch, hoeveel mensen zijn er in de loop van je luttele jaren al in je opgestaan en weer verdwenen, vaak als we net een beetje aan je vorige versie gewend waren? De kraaiende baby. De babbelende dreumes. De driftige peuter. De kleuter die zich superheld of ridder waande, gehuld in broeierige polyester pakjes, of uitgerust met houten zwaard en schild. Tegenwoordig zijn het de sportidolen: Pogačar, Vingegaard of Van der Poel tijdens de Tour. Vaker Mbappé, Lamine Yamal of Ronaldo. Je kent hun *celebrations* tot in detail: ‘Siiiuuuu!’, roep je, in alle vroegte bovenop datzelfde bed, wijdbeens op het matras, je armen theatraal naast je lichaam gestrekt. Hoewel, sinds kort sluip je steeds vaker de trap af om stilletjes achter je spelcomputer te kruipen als wij nog even slapen.

Je bent, kortom, alweer een fase verder. En wij, wij hobbelen zo goed we kunnen achter de feiten aan. Niettemin hebben we ze allemaal voorbij zien komen, alle lagen van jouw palimpsest in wording, al die variaties op het hoofdthema dat jouw naam draagt. We hebben ze vastgehouden, die versies. We hebben ze verschoond, voorgelezen en getroost. We hebben ze aandachtig in ons opgenomen, op ontelbare foto’s en video’s vastgelegd. We hebben de anekdotes opgeschreven, de uitspraken genoteerd: ‘Miss Piggy, dat is toch die Taylor Swift-big met nepwimpers?’ Opdat we niet zouden vergeten. Opdat deze momenten ons niet door de vingers zouden glippen.

Maar natuurlijk deden ze dat alsnog, dat glippen, als zand door vingers. Al was het

maar omdat een foto of dagboeknotitie zich niet nog een keer als werkelijkheid laat beleven. Al was het maar omdat er zoiets als een wetmatigheid van het geheugen bestaat die stelt dat tegenover elk herinnerd moment een veelvoud aan momenten staat die onherroepelijk oplossen in het luchtledige. ‘Niet herinneren maar vergeten is de standaard modus van de mens’, schrijft de Duitse literatuurwetenschapper Aleida Assmann ergens in *Formen des Vergessens.* Ze wil er maar mee zeggen dat vergeten altijd en overal gebeurt, in stilte, onopvallend maar onontkomelijk. Dat vergeten de alomtegenwoordige regel is, waarop herinneren de uitzondering vormt. Een uitzondering die moet worden bevochten, die moet worden veroverd op de zich almaar voortslepende tijd.

Ligt hier dan de reden waarom ik de wereld altijd maar probeer te lezen; dat ik me timelapses van landschappen verbeeld; dat ik bronstijdvrouwen laat opdoemen uit de contouren van oude akkers als personages uit de regels van een roman; dat ik bodems en bomen probeer te spellen als een boek, mossen en paddenstoelen koste wat kost in woorden wil vangen? Is dit waarom ik obsessief speur naar sporen van vroeger, naar tekens van uiteenlopende verledens. Tekens die zich als de kribben in een rivier schrap zetten tegen de stroom en die zo houvast geven, iets blijvends bieden, voorlopig dan toch, in een onafzienbare flux van verandering?

Is dit, kortom, de reden waarom ik me een wereld probeer voor te stellen die schrijft? Is dit waarom ik zelf schrijf? Want wat is schrijven anders dan sporen achterlaten, dan letters tot netten en woorden tot webben weven (‘Swiesj!’). Tegen beter weten in, maar toch: in een poging om er iets van jou in vast te houden.